

ДАНИ ПРО АВТОРА

Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук,
професор,
професор кафедри документознавства
*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Довжук Игорь Владимирович, доктор исторических наук,
профессор,
профессор кафедры документоведения
*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

DATA ON AUTHOR

Dovzhuk Igor V., Doctor of Historical Sciences, professor,
professor of
Document Science Department
*SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State
Pedagogical University»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

УДК 930.1(099)

ПИТАННЯ ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ КРИМУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Д. О. КРАЙНОВА

Черкасов О. В.

У статті представлено історіографічний аналіз творчої спадщини ученого, археолога Д. О. Крайнова (1904–1998 рр.) з питань дослідження первісної історії Кримського півострова у контексті виділених двох періодів.

Перший, польовий (1935–1941 рр.), – характерними змістовними особливостями якого стали відкриття у гірській та передгірній частині півострова серії первісних стоянок, що

відрізнялися наявністю складної стратиграфії та зібраними багатими колекціями артефактів; пошуки на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини; виявлення на півострові перших похованих стоянок епохи мустьє.

Другий період, академічний (1955–1957 рр.), знаменується систематизацією археологічного матеріалу й аналізом колекцій, зібраних впродовж довоєнного періоду; виданням наукових монографій та серії публікацій з кримської тематики (у тому числі, присвячених стоянкам Таш-Аір I, II та Заміль-Коба I, II); створенням авторської періодизації кримських пам'ятників доісторичного періоду; виділенням етапів генезису форм господарства первісної людини; актуалізацією питань розвитку вітчизняного краєзнавства тощо.

Ключові слова: первісна історія Криму, періодизація первісної культури, первісна стоянка, археологічний пам'ятник, історіографія вивчення кам'яного віку, персоналія ученого, історичне краєзнавство.

ВОПРОСЫ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ КРЫМА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Д. А. КРАЙНОВА

Черкасов А. В.

В статье представлен историографический анализ творческого наследия ученого, археолога Д. А. Крайнова (1904–1998 гг.) по исследованию первобытной истории Крымского полуострова в контексте выделенных двух периодов.

Первый, полевой (1935–1941 гг.), – характерными содержательными особенностями которого стали открытие в горной и предгорной части полуострова серии первобытных стоянок, характеризующихся наличием сложной стратиграфии и собранными богатыми коллекциями артефактов; поиски на верхнепалеолитических стоянках Крыма остатков неандертальского человека; обнаружение на полуострове первых погребенных стоянок эпохи мустьє.

Второй период, академический (1955–1957 гг.), знаменуется систематизацией археологического материала и

анализом коллекций, собранных в довоенный период; изданием научных монографий и серии публикаций по крымской тематике (в том числе, посвященных стоянкам Таш-Аыр I, II и Замиль-Коба I, II); созданием авторской периодизации крымских памятников доисторического периода; выделением этапов генезиса производящих форм хозяйства у первобытного человека; актуализацией вопросов развития отечественного краеведения.

Ключевые слова: *первобытная история Крыма, периодизация первобытной культуры, первобытное поселение, археологический памятник, историография изучения каменного века, личность ученого, историческое краеведение.*

QUESTIONS OF THE PRIMEVAL HISTORY OF CRIMEA IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF D. O. KRAYNOV

Cherkasov O. V.

The article presents the historiographical analysis of the creative heritage of the scientist, archaeologist D.O. Krainov (1904-1998) on the study of the primeval history of the Crimean peninsula in the context of the two periods.

The first, field (1935-1941), - the characteristic features of which were the discovery in the mountain and foothill part of the peninsula series of primitive parking, characterized by the presence of complex stratigraphy and collected rich collections of artifacts; searches for the remains of the Neanderthal man on the Upper Palaeolithic settlements of the Crimea; Detection on the peninsula of the first burial sites of the mosque era.

The second period, academic (1955-1957), is marked by the systematization of archaeological material and the analysis of collections collected during the prewar period; the publication of scientific monographs and a series of publications on the Crimean topics (including those dedicated to Tash-Ayr I, II and Zamil-Koba I, II); creation of author periodization of the Crimean monuments of the prehistoric period; the separation of the stages of the genesis of the forms of the primitive man's economy; actualization of the issues of development of local lore studies, etc.

Key words: *primeval history of the Crimea, periodization of primitive culture, primitive settlement, archaeological monument, historiography of the study of Stone Age, personality of a scientist, historical lore studies.*

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній історіографії накопичений значний досвід тематичних оглядів з історії кам'яного віку Криму, що знайшло відображення у вступних розділах наукових публікацій. Проте, посилаючись на попередників у вивченні стародавніх пам'ятників, сучасні автори часто формально ставляться до біографій та творчої діяльності тих учених, які перебували біля витоків відкриттів. Тим часом, саме вони, іноді у досить скрутних соціокультурних умовах, знаходили можливості здійснювати ці відкриття, піклуватися про збереження вже відомих пам'ятників минулого Криму, щоб не переривалася багаторічна естафета історичного вивчення півострова. Серед таких учених окрему позицію посідає особистість археолога, доктора історичних наук Дмитра Олександровича Крайнова.

Аналіз досліджень. Слід зазначити, що в основній частині виданих публікацій, присвячених ученому, зазвичай розглядається його біографія та етапи діяльності або у контексті загального розвитку вітчизняної археологічної науки (праці О. О. Формозова, Г. С. Лебедєва, Л. В. Клейна), або, орієнтуючись на дослідження археолога у центральній частині Російської рівнини (публікації О. В. Уткіна, О. В. Костилюєвої та ін.). Таким чином, кримський період творчості Д. О. Крайнова продовжує залишатися на певній периферії історіографічного аналізу.

Метою даної статті є теоретичне дослідження первісної історії Криму в науковій спадщині Д. О. Крайнова.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Олександрович Крайнов народився 30 вересня 1904 р. у с. Івашево Олександрівського повіту Володимирської губернії. Варто зазначити на умовності відміченої дати народження внаслідок як складних соціально-історичних реалій у країні на початку ХХ ст., так і особливостей складу сім'ї Крайнових (у батьків Дмитра – селян середнього достатку, було 18 дітей). У 1916 р.

Д. О. Крайнова було зараховано семінаристом у духовне училище Переславля-Залеського, але після подій 1917 р. він повернувся на батьківщину, де закінчив курс середньої освіти у Киржачській чоловічій гімназії. У 1925 р. Д. О. Крайнов вступив на етнологічний факультет історико-археологічного відділення Першого МДУ. Його сферою наукових інтересів стали проблеми вітчизняної первісної археології.

Під керівництвом професорів Василя Олексійовича Городцова та Олександра Яковича Брюсова, Дмитро Олександрович бере активну участь в археологічних експедиціях у Московській та Брянській областях, Карелії, на узбережжі Білого моря. У 1928 р. у друкарській збірці університетського науково-археологічного гуртка публікується його перша авторська стаття «Стоянка Усть-Яренга». Впродовж своєї наукової діяльності ученим було видано більше 300 праць, у тому числі – 6 монографій [12, с. 97].

У 1929 р., після закінчення університету, і до початку Великої Вітчизняної війни Д. О. Крайнов працював науковим співробітником, вченим секретарем, а згодом директором Державного музею «Олександрівська Слобода» (філія Державного історичного музею (надалі ДІМ)). Паралельно основній діяльності вчився у Московському музичному училищі імені М. М. Іполитова-Іванова, після закінчення якого у 1937 р., отримавши звання оперного співака, виступав у Московському театрі художньої самодіяльності.

У цей період археологом організовуються і проводяться експедиції на території Успенського монастиря в Олександрові, вивчаються залишки палацових будівель Івана IV Грізного; розкопуються фат'яннівські ґрунтові могильники епохи бронзи у Ярославській і Московській областях (Ваулівський, Верейський, Сущевський райони та ін.), у науковій співпраці з В. О. Городцовим тривають дослідження Тимоновської палеолітичної стоянки у Брянській області [8].

Перший «кримський період» первісних досліджень Дмитра Олександровича охоплює 1934–1940 рр. Так, з 1935 р. ДІМ, під безпосереднім керівництвом Д. О. Крайнова приступає до планомірного обстеження археологічних пам'яток часу палеоліту і неоліту на півострові.

За шість років експедиційно-дослідницьких робіт співробітниками було відкрито більше 20 стоянок, серед яких були знакові об'єкти: Таш-Аір I, II, Заміль-Коба I, II, що характеризувалися наявністю потужних культурних нашарувань від мадленської стадії верхнього палеоліту до середньовічного часу. Часткове підтвердження отримало й авторське припущення про наявність на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини. На півострові було виявлено перші в регіоні поховані стоянки мустьєрської епохи [6, с. 23].

У 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. вітчизняний вчений Сергій Миколайович Замятнін пояснював незначну кількість виявлених пам'яток кам'яного віку тим, що більшість з них знаходилася в так званому похованому стані, перекритими зрушеннями, що обвалилися з часом, осипами, уламками скельних зведень тощо [3]. У 1940 р. Д. О. Крайнов у Криму підтвердив гіпотезу С. М. Замятніна. Дослідником було знайдено стоянку, локалізовану на північній скельній стінці Бахчисарайської балки, навпроти ущелини Майрам-дере на висоті 33-36 м над рівнем р. Чурук-су і в 80 м по схилу від русла вказаної річки. Стоянка дістала назву Бахчисарайської. Дослідження дозволило встановити наявність культурних відкладень, а надалі – зробити висновок про двошаровість нового місцезнаходження [9, с. 144]. Зокрема, у верхньому шарі зібрали 118 виробів з кременю, нижній – презентував колекцію з 1800 артефактів, реліктові остеологічні залишки. Д. О. Крайнов припустив, що місце постійного перебування мешканців стоянки розташовувалося приблизно в 15 м на північ від шурфу, серед нагромадження скель – наслідку обвалу козирка навісу. Надалі новим шурфом, на північ від масиву обвалу, під самою скелею, була локалізована частина входу у древню печеру. Археологам вдалося розглянути досить простору камеру розмірами 9 на 4 м з передбачуваними людськими кістками біля входу. На жаль, проникнути до печери зашкодили брили завалу [11, с. 78], і дослідження Бахчисарайської стоянки оновилося вже після закінчення Великої Вітчизняної війни у 1957 р. експедицією під керівництвом О. О. Формозова.

Результати дослідження Бахчисарайської стоянки було представлено Д. О. Крайновим в експедиційних звітах та пізніше узагальнено у низці наукових публікацій, де відзначалося особливе значення похованої печери, що полягало не лише в локалізації подібного типу первісних пам'ятників на території Криму, а й у наданні археологічних матеріалів, необхідних для цілісної характеристики епохи палеоліту всього регіону. Окрім цього, Д. О. Крайновим було конкретизовано характерні особливості первісних пам'ятників Криму (наявність значної кількості каменів у гротах і навісах; змиви і зрушення ґрунту; нерівності робочих майданчиків; багатошаровість і неоднакова потужність культурних нашарувань як у середині навісу, так і на майданчиках), визначено основні принципи методики їх розкопок, що не втратили актуальності й наразі (наприклад, проведення розкопок порівняно невеликими квадратами пошарово зі збереженням між ними контрольних перемичок; деталізований опис кожного знайденого артефакту з подальшою інтерпретацією і типологізацією та ін. [4]).

У липні 1941 р. Д. О. Крайнов записався добровольцем у Ленінську дивізію Московського народного ополчення, проте вже у жовтні 1941 р. під Вязьмою потрапив в оточення і до липня 1943 р. знаходився на окупованих територіях. Після звільнення залишився на фронті, але у травні 1944 р. був засуджений до десяти років виправно-трудових таборів.

Після дострокового звільнення у 1951 р. учений повернувся на батьківщину, деякий час працював керівником художньої самодіяльності в клубі текстильної фабрики «Свобода» у селищі Гірка станції Бельково (Киржачський район). У 1954 р. за клопотанням археолога Олександра Яковича Брюсова та антрополога Михайла Михайловича Герасимова Д. О. Крайнов влаштувався на посаду старшого наукового співробітника в Углицький краєзнавчий музей [8].

У 1955 р. учений був зарахований до штату Інституту археології РАН молодшим науковим співробітником. З цією подією пов'язаний другий «кримський період» наукових досліджень ученого. Зокрема, у 1957 р. продовжилися дослідження Бахчисарайської печерної стоянки й на авторських

довоєнних матеріалах ним було захищено кандидатську дисертацію на тему «Печерна стоянка Таш-Аір І».

Первісний пам'ятник Таш-Аір І, що вміщував не лише різночасні культурні нашарування (10 горизонтів), а й витвори прадавнього мистецтва, було виявлено Д. О. Крайновим у 1935 р. Розкопки стоянки та вивчення наскельного живопису тривали впродовж польових сезонів 1936–1940 рр. за участю відомих учених С. М. Замятніна, П. П. Бабенчикова, М. Д. Воскресенського, Г. В. Ільїна та ін. Зараз зображення, виконані мінеральною фарбою червоно-бурого кольору на особливому жировому складі, розташовуються в східній частині навісу на висоті близько 2 м над сучасною поверхнею майданчика. Д. О. Крайновим було встановлено, що значна частина творінь первісної людини в східній частині стіни знищена в результаті технічних робіт, проведених у 1934 р. під час будівництва дороги. Разом з тим, факт виявлення у тавро-скіфському шарі фрагментів малюнків, а також дані Кримської сейсмологічної станції про катастрофічний землетрус V-IV тис. до н.е., свідчили, що поступове руйнування пам'ятника розпочалося ще з прадавніх часів [7, с. 10].

Проведений надалі порівняльний аналіз зображень Таш-Аіра зі скіфо-сарматськими малюнками Неаполя Скіфського і Керченського півострова, а також змістовне вивчення фігур і знахідки в енеолітичних шарах шматочків мінеральної фарби й забарвлених у червоний колір галек, дозволили Д. О. Крайнову уточнити хронологічний період їх створення (VI-II тис. до н.е., епоха ямно-катакомбної культури), тим самим скоректувавши гіпотезу П. М. Шульца про віднесення таш-аірського живопису до епохи раннього залізного століття [13, с. 29].

Д. О. Крайнов установив одночасність нанесення малюнків на скельну поверхню. Цей факт обумовлювався такими авторськими спостереженнями: розташування фігур на однаковому рівні над сучасною поверхнею; наявність загального фризу усієї композиції; ідентичність фарби нанесення; відсутність серед зображень малюнків, інших перекриваючих, замазаних місць тощо; покриття усіх зображень однаковою кіркою («засмагою»); ідентичність

техніки зображення людських фігур (зокрема, використання силуетного, а не контурного стилю).

Аналіз остеологічного матеріалу стоянки Таш-Аір II дозволив Д. О. Крайнову актуалізувати й розглянути проблему генезису в Криму основних видів домашніх тварин, надати узагальнену характеристику початкових стадій розвитку тваринництва на півострові. Так, дослідник вважав, що вже в мезоліті кримська людина зуміла domestикувати (приручити) усі відомі види домашніх тварин, за винятком коня та віслюка. Тим самим, було сформульовано припущення про виникнення у мезолітичний час об'єктивних і суб'єктивних передумов переходу до виробничого господарства [7, с. 121–138].

Матеріал неолітичного шару Таш-Аіру, на думку ученого, свідчив, що в цей період у господарстві первісної людини отримала застосування примітивна гостродонна кераміка, ножі та «серпи» з вкладишами, тобто започаткувалися основи землеробства. Людиною було domestиковано велику і малу рогату худобу. Таким чином, підсумовував Д. О. Крайнов, у розвиненому неоліті (для Криму це IV–III тис. до н. е.) тваринництво, у тому числі й відгінне на гірські пасовища-яйли, в сукупності з землеробством поступово стали пріоритетними [7, с. 139], а в епоху енеоліту і ранньої бронзи (III–II тис. до н. е.) зайняли значне місце у господарстві [7, с. 140].

За підсумками багаторічного вивчення Таш-Аірського комплексу ученим були висловлені та аргументовані ідеї про:

- унікальність пам'ятнику, що вміщував десять культурних шарів від палеоліту до пізнього середньовіччя;

- його еталонність для створення періодизації післяпалеолітичних культур Криму (зокрема, дослідження послідовності еволюції форм кременевих знарядь і техніки їх вироблення). При цьому, учений апробував порівняльний метод із залученням даних багаточислової стоянки Заміль-Коба II і матеріалів стоянок Середнього Подніпров'я, Подоння і Нижнього Поволжя);

- логічний зв'язок верхнього шару стоянки Сюрень II (дослідники – Г. А. Бонч-Осмоловський, О. О. Векілова), ранніх азильських комплексів стоянки Таш-Аір II, Качинського навісу

і гроту Буран-Кая. У цьому контексті Д. О. Крайнов прагнув заповнити прогалину, існуючу у вивченні палеоліту Криму. Окрім цього, із загальної маси так званих пізньотарденуазьких стоянок Д. О. Крайновим було виділено ранньопалеолітичну і вперше охарактеризовано пізню стадію неоліту.

Сама ж авторська періодизація післяпалеолітичних культур Криму, розроблена на основі матеріалів Таш-Аїру, складалася з наступних хронологічних етапів:

1) кінець пізнього палеоліту – поліпшення кліматичних умов на півострові, поява нових форм господарювання, мікролітизація знарядь та вдосконалення виробництва пластинок [7, с. 141];

2) рання стадія мезоліту (азильський час) – встановлення сучасної геологічної епохи; подвійний характер форми кременевих знарядь і техніки їх виготовлення (палеолітичний і мезолітичний); вдосконалення способів полювання, спроби доместикації дикої свині;

3) пізній мезоліт – демографічне зростання населення півострова; поширення мікроіндустрії та техніки вкладишів, стандартизація форм знарядь, особливо геометричних мікролітів, доместикація великої рогатої худоби, пропедевтика тваринництва та землеробства [7, с. 142];

4) ранній неоліт (на ранньому етапі характерна наявність пізньотарденуазьких стоянок без кераміки, на пізньому – стоянок з керамікою, прикрашеною різним орнаментом) – розвиток мікроіндустрії, віджимної струминної техніки з нанесенням ретуші; поява перших знарядь з двосторонньою обробкою; виникнення гончарства – виготовлення товстостінного гостродонного глиняного посуду; остаточне оформлення тваринництва, становлення землеробства; пріоритетність морського промислу в прибережних районах [7, с. 144–145].

У 1960 р., об'єднавши висновки дослідження Таш-Аїру I, II та Заміль-Коби I, II, Д. О. Крайнов знову акцентував увагу на ранньому виникненні виробничого господарства у Криму. Тут слід зазначити, що, дійсно, у мезоліті в мешканців кримських навісів та гротів було доместиковано собаку, починалося приручення кабана. У неоліті з'явився домашній

бик і, менш ймовірно, коза і вівця. Однак число кісток домашніх тварин на відкритих археологом стоянках було невелике: переважали кістки диких тварин (благородного оленя, косулі, дикого кабана тощо). Висновки ученого на початку 60-х рр. ХХ ст. зацікавили археолога О. О. Формозова. Посилаючись на результати дослідження палеонтолога О. Л. Дмитрієвої, яка вивчала фауністичні комплекси Таш-Аїру II та Заміль-Коби I, II, О. О. Формозов указував, що остеологічні знахідки стоянок підтверджували факт, що аж до ранньої бронзи полювання залишалося головним засобом існування людини у Криму [2, с. 186]. Окрім цього, на думку ученого, непідтвердженою залишалася і позиція Д. О. Крайнова про існування в неоліті відгінного тваринництва. О. О. Формозов указував, що на гірські пасовища відганяли малу рогату худобу, кістки якої на неолітичних стоянках Криму відсутні. В той же час міркування про відгін на яйлу, приміром, свиней (залишків яких у неоліті дійсно багато), є, безумовно, абсурдними [10, с. 117]. Таким чином, стверджував О. О. Формозов, про розвиток землеробства, окрім одиничних непрямих даних (приміром, знахідки примітивної сапи на стоянці Заміль-Коба II), інших свідчень доки не існує [1, с. 25].

Водночас, не зважаючи на вказані складнощі й різночитання в інтерпретації результатів вивчення первісного пам'ятника, наукова цінність стоянки Таш-Аїр I, II полягала як в отриманні багатих колекцій з історії кримського тваринництва, так і в комплексній стратиграфії. У зв'язку з цим роль Д. О. Крайнова як першого дослідника залишалася і залишається безперечною.

Ще одним напрямом наукової діяльності вченого було питання історичного краєзнавства. Слід вказати, що для краєзнавчої діяльності 1930–1940-х рр., на відміну від попередніх етапів, характерними тенденціями стали уніфікація підходів до вивчення історичного минулого, ідеологізація і стандартизація і, відповідно, обмеження самостійної діяльності регіональних дослідницьких центрів.

У післявоєнний час, з кінця 50-х років, науковий статус краєзнавства було відновлено. У зв'язку з цим, Д. О. Крайнов

пріділив увагу проблемі розвитку регіонального краєзнавства, акцентувавши на користі проведення спільних досліджень академічних і місцевих експедицій. У статті «Археологія і краєзнавство» (1957 р.) учений, підкреслюючи особливе значення археологічних пам'ятників як єдиних джерел з вивчення прадавнього минулого, вказав на необхідність їхньої охорони внаслідок впливу комбінації природних, техногенних та антропогенних чинників [5, с. 271–272]. Важливою для цього, на думку Д. О. Крайнова, була спільна колегіальна робота професійних археологів і регіональних музеїв краєзнавчих товариств, а також окремих любителів старовини. Археолог сформулював пріоритетні напрями, охарактеризував групи методів краєзнавчої діяльності. Так, серед основних форм регіонального краєзнавства науковцем було виділено:

- створення Музейних рад (активістів краєзнавців) при місцевих музеях міста і району, до завдань яких повинні були входити «охорона археологічних, історичних і архітектурних пам'ятників, облік цих пам'ятників, систематичне спостереження за об'єктами земляних робіт і будівництва з метою виявлення, фіксації і збору цінних археологічних матеріалів»;

- збір відомостей про всі археологічні, історичні й архітектурні об'єкти району або області за підсумками вивчення наукової літератури і музейних фондів зі складанням картотеки охоронних облікових карток для відділів культури за встановленим зразком;

- складання постійно обновлюваних списків усіх виявлених пам'ятників і нанесення їх на карту району, включаючи виїзди на місця для попереднього обстеження стану пам'ятника з наданням звітів у регіональні відділи культури, а також – до ПМК АН СРСР (відділ польових досліджень);

- пропаганда і популяризація питань охорони пам'ятників (проведення лекцій, семінарів, відкритих занять і конференцій);

- створення розгалуженої мережі «членів-кореспондентів» з числа місцевих краєзнавців (працівників культури, учителів, школярів, керівників музеїв, історичних, туристичних та інших гуртків) для виявлення, первинного спостереження і охорони археологічних пам'ятників.

Як відмічав Д. О. Крайнов, така система не лише сприяє збереженню для науки важливих історичних пам'ятників, а й допомагає в пошуку нових місцезнаходжень [5, с. 273].

Окрему увагу Д. О. Крайнов приділив характеристиці діяльності шкільних краєзнавчих гуртків. У цьому контексті ним були конкретизовані етапи та особливості праці таких інституцій:

1. Пропедевтичний (визначення завдань і цілей, складання плану роботи та формулювання основних тем досліджень).

2. Теоретичний (ознайомлення з історією краю, лекційна характеристика регіональних археологічних пам'ятників у комбінації з тематичними екскурсіями, підготовка доповідей і повідомлень, вивчення методики археологічної розвідки, обліку та фіксації археологічних об'єктів (проведення вимірів, визначення напрямку за компасом, уміння робити знімок плану і розуміння географічної карти, ведення польового щоденника).

3. Практичний (організація екскурсії з огляду і детальної фіксації дослідженого археологічного пам'ятника у комбінації з етнографічними, зоолого-ботанічними, географічними спостереженнями). Слід зазначити, що проведенню археологічної розвідки Д. А. Крайнов надавав важливе значення, детально характеризуючи кожен крок її реалізації від збору відомостей у місцевого населення до опису виявленого пам'ятника, пропонуючи авторську анкетовану форму.

4. Підсумковий (систематизація зібраного й обробленого матеріалу: щоденників, карт, альбомів із замальовками, фотознімками, планами, описами знайдених предметів і самих речей), передача камерально оброблених колекцій до місцевого краєзнавчого музею (у гуртку залишалися лише копії), публікація звіту про результати розвідки у спеціальному номері шкільної стінгазети і в місцевому друкарському виданні) [5, с. 274–275].

Таким чином, писав Д. О. Крайнов, краєзнавчі організації, виходячи зі специфіки регіону (Кримського, України, Центральної Російської рівнини, Північно-східної Росії), повинні стати інтеграторами та провідниками пошуково-дослідницької роботи, що сприятиме не лише комплексному вивченню історії краю, але й сформує адекватну послідовну експозицію цієї історії.

У 1959 р. «кримські періоди» досліджень Д. О. Крайнова завершилися. Учений став на чолі організованої ним Верхньоволзької експедиції Інституту археології АН СРСР. Впродовж майже тридцяти років експедиція проводила комплексні дослідження різночасних пам'яток (від фінального палеоліту до кінця раннього залізного століття) на території Калінінської, Ярославської, Івановської областей. Паралельно археолог приступив до вивчення фат'янівських могильників Івановської області.

Через десять років, у 1969 р., ключові результати з історії фат'янівської культури було узагальнено та представлено Д. О. Крайновим у докторській дисертації «Прадавня історія Волзько-Окського межиріччя. Фат'янівська культура» та монографії «Прадавня історія Волзько-Окського межиріччя: Фат'янівська культура II тис. до н. е.» [12, с. 98–99]. З початку 60-х та до 90-х рр. ХХ ст. Д. О. Крайнов займався неолітом Центру Російської рівнини, проводив розкопки на озері Селігер у Калінінській області, Карашському торфовищі в Ярославській області, Сахтишських стоянках Івановської області. Підсумком вказаної експедиційної роботи та її теоретичним узагальненням стало виділення верхньоволзької ранньопалеолітичної культури.

З 1976 р. Д. О. Крайнов працював головою археологічної секції Міністерства культури РРФСР, вченим секретарем і головою Комітету з вивчення закономірностей розвитку людських суспільств, створеного за ініціативою Відділення громадських наук АН СРСР, був членом четвертинної комісії з вивчення викопної людини.

Польова археологічна діяльність ученого завершилася у 1992 р., коли Дмитру Олександровичу було 88 років. Помер Д. О. Крайнов 8 листопада 1998 р. на день Димитрія Солоунського, святого, якого вважав своїм покровителем, і був похований на Хованському кладовищі Москви [8].

Висновки. Таким чином, у творчо тривалій і науково плідній біографії ученого можна виділити два періоди кримських досліджень. Перший відноситься до 1935–1941 рр. і умовно може бути названий польовим. Його характерними змістовними особливостями стали відкриття у гірській і

передгірній частині півострова серії первісних стоянок, що характеризуються наявністю складної стратиграфії і зібраними багатими колекціями артефактів; пошуки на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини; виявлення на півострові перших похованих стоянок епохи мустьє.

Другий період, академічний, 1955–1957 рр., ознаменувався систематизацією археологічного матеріалу й аналізом зібраних колекцій; виданням наукових монографій і серій публікацій з кримської тематики (у тому числі, присвячених стоянкам Таш-Аїр I, II та Заміль-Коба I, II); створенням авторської періодизації кримських пам'ятників доісторичного періоду; виділенням етапів генезису форм виробничого господарства в первісній людини; актуалізацією питань розвитку вітчизняного краєзнавства тощо.

Завдяки плідній археологічній роботі Д. О. Крайнова для наступних поколінь ученим було відкрито нові археологічні пам'ятники Криму, оновлено відомі, переглянуто й уточнено висновки щодо первісних стоянок, порушено і сформульовано дискусійні питання, актуальні для сучасних дослідників щодо проблем кам'яного віку Криму, Кавказу і Північного Причорномор'я.

Список використаних джерел

1. Археология. Неолит Северной Евразии / отв. ред. Ошибкина С. В. – М.: Наука, 1996. – 379 с.
2. Дмитриева Е. Л. Фауна крымских стоянок Замиль-Коба II и Таш-Аир II / Е. Л. Дмитриева // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). – М.-Л.: АН СССР, 1960. – № 91. – С. 186.
3. Замятнин С. Н. Очерки по палеолиту / С. Н. Замятнин. – М.-Л.: АН СССР, 1961. – 176 с.
4. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Замиль-Коба I / Д. А. Крайнов // Труды ГИМ. – 1938. – № 1. – Вып. VIII. – С. 8–32.
5. Крайнов Д. А. Археология и краеведение / Д. А. Крайнов // Советская археология. – 1957. – № 2. – С. 270–275.

6. Крайнов Д. А. Новые мустьерские стоянки Крыма и Кавказа / Д. А. Крайнов // Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода. – 1947. – № 9. – С. 23–35.
7. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Таш-Аир I как основа периодизации послепалеолитических культур Крыма / Д. А. Крайнов // Материалы и исследования по археологии. – 1960. – № 91. – 192 с.
8. Леонова Е. В. Д. А. Крайнов: археолог и человек / Е. В. Леонова, Е. Л. Костылева, М. Г. Жилин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hyperlib.libfl.ru/persons/6856.html>.
9. Формозов А. А. Мустьерская стоянка Кабази в Крыму (первый опыт изучения погребенных пещер в СССР) / А. А. Формозов // Советская археология. – 1959. – № 29–30. – С. 143–158.
10. Формозов А. А. Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа (Материалы к изучению неолита Юга СССР) / А. А. Формозов // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1962. – № 102. – С. 89–123.
11. Черкасов А. В. Первые погребённые стоянки в Крыму: к истории изучения / А. В. Черкасов // Современные тенденции развития науки и технологий: Сборник научных трудов по материалам IV Международной научно-практической конференции 31.07.2015 года: в 6 ч. / Под общей ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород: ИП Ткачева Е. П., 2015. – Ч. III. – С. 78–80.
12. Черкасов О. В. Первісні стоянки Криму та їх дослідники (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.): Наукове видання / О. В. Черкасов. – Севастополь, Ялта: ФДБОУ ВПО КФ «Державний морський університет імені адмірала Ф. Ф. Ушакова», 2013. – 137 с.
13. Шульц П. Н. Работы Тавро-Скифской экспедиции (1945–1946 годы) / П. Н. Шульц // Памятники искусства. – Бюллетень ДМІІ. – 1947. – Вып. 2. – С. 29.

References

1. Arkheologiya. Neolit Severnoy Evrazii / otv. red. Oshibkina S. V. – М.: Nauka, 1996. – 379 s.

2. Dmitrieva E. L. Fauna krymskikh stoyanok Zamil-Koba II i Tash-Air II / E. L. Dmitrieva // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR (MIA)*. – M.-L.: AN SSSR, 1960. – № 91. – S. 186.
3. Zamyatnin S. N. Ocherki po paleolitu / S. N. Zamyatnin. – M.-L.: AN SSSR, 1961. – 176 s.
4. Kraynov D. A. Peshchernaya stoyanka Zamil-Koba I / D. A. Kraynov // *Trudy GIM*. – 1938. – № 1. – Vyp. VIII. – S. 8–32.
5. Kraynov D. A. Arkheologiya i kraevedenie / D. A. Kraynov // *Sovetskaya arkheologiya*. – 1957. – № 2. – S. 270–275.
6. Kraynov D. A. Novye mustyerskie stoyanki Kryma i Kavkaza / D. A. Kraynov // *Byulleten komissii po izucheniyu chetvertichnogo perioda*. – 1947. – № 9. – S. 23–35.
7. Kraynov D. A. Peshchernaya stoyanka Tash-Air I kak osnova periodizatsii poslepaleoliticheskikh kultur Kryma / D. A. Kraynov // *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. – 1960. – № 91. – 192 s.
8. Leonova E. V. D. A. Kraynov: arkheolog i chelovek / E. V. Leonova, E. L. Kostyleva, M. G. Zhilin [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://hyperlib.libfl.ru/persons/6856.html>.
9. Formozov A. A. Mustyerskaya stoyanka Kabazi v Krymu (pervyy opyt izucheniya pogrebennykh peshcher v SSSR) / A. A. Formozov // *Sovetskaya arkheologiya*. – 1959. – № 29–30. – S. 143–158.
10. Formozov A. A. Neolit Kryma i Chernomorskogo poberezhya Kavkaza (Materialy k izucheniyu neolita Yuga SSSR) / A. A. Formozov // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – 1962. – № 102. – S. 89–123.
11. Cherkasov A. V. Pervye pogrebennye stoyanki v Krymu: k istorii izucheniya / A. V. Cherkasov // *Sovremennyye tendentsii razvitiya nauki i tekhnologii: Sbornik nauchnykh trudov po materialam IV Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii 31.07.2015 goda: v 6 ch.* / Pod obshchey red. E. P. Tkachevoy. – Belgorod: IP Tkacheva E. P., 2015. – Ch. III. – S. 78–80.

12. Cherkasov O.V. Pervisni stoyanky Krymu ta yikh doslidnyky (kinets XIX – persha polovyna XX st.): Naukove vydannya / O. V. Cherkasov. – Sevastopol, Yalta: FDBOU VPO KF «Derzhavnyy morskyy universytet imeni admirala F. F. Ushakova», 2013. – 137 s.
13. Shults P. N. Raboty Tavro-Skifskoy ekspeditsii (1945–1946 gody) / P. N. Shults // Pamyatniki iskusstva. – Byulleten DMII. – 1947. – Выр. 2. – S. 29.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Черкасов Олексій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін *ФДБОУ ВО «Державний морський університет імені адмірала Ф. Ф. Ушакова» (м. Севастополь)*
e-mail: lakets2006@meta.ua

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Черкасов Алексей Владимирович, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин *ФГБОУ ВО «Государственный морской университет имени адмирала Ф. Ф. Ушакова» (г. Севастополь)*
e-mail: lakets2006@meta.ua

DATA ON AUTHOR

Cherkasov Oleksiy V., candidate of pedagogical Sciences; associate Professor head of chair of social-humanitarian disciplines *Federal state educational institution of higher professional education «State Maritime University named after Admiral F. F. Ushakov».*
e-mail: lakets2006@meta.ua
